

BVD-SBP

rapportage over internationale ontwikkelingen
feiten en achtergronden die van betekenis
kunnen zijn voor de binnenlandse veiligheid

F ACD 870925 033

F

A87/19 Co: 2054973

17 juni 1987

HET GORBACHEV-BELEID:
FUNDAMENTELE VERANDERING OF ACCENTVERSCHUIVING ? (I)

Het in de Sovjet Unie door CPSU-leider GORBACHEV gevoerde beleid van herstructurering (perestroika), openheid (glasnost) en democratisering heeft m.n. de laatste maanden sterk de aandacht getrokken. Daarbij is de indruk gewekt dat er fundamentele veranderingen op stapel staan binnen de Sovjetsamenleving. Met name de openhartigheid in de Sovjetpers over zaken, die eerder werden doodgewegen, heeft in hoge mate bijgedragen aan het ontstaan van die indruk.

GORBACHEV hecht nog altijd het grootste belang aan de economische hervorming, die hij reeds bij zijn verkiezing tot partijleider (maart 1985) de hoogste prioriteit gaf. Op lange termijn wil hij via een versterking van de economie de ontwikkeling in de richting van een communistische samenleving versnellen om - zoals hij heeft benadrukt - de wereld te laten zien dat het socialisme superieur is aan het kapitalisme. "Omdat er in Hongarije op westerse leest geschoeide markthervormingen worden doorgevoerd en omdat er in China geflirt wordt met het kapitalisme," aldus een door de International Herald Tribune op 9 april j.l. geciteerde Oosteuropese diplomaat in Moskou, "zien westerlingen in de Sovjetrussische hervormingen ook een beweging in de richting van het kapitalisme. Niets is echter meer in strijd met de werkelijkheid".

Dit is de eerste in een reeks Focussen, waarin uiteengezet zal worden dat economische herstructurering vooropstaat in het GORBACHEV-beleid, dat die evenwel ook maatschappelijke implicaties heeft en inmiddels tot een opmerkelijke klimatsverandering heeft geleid.

HET GORBACHEV-BELEID:
FUNDAMENTELE VERANDERING OF ACCENTVERSHUIVING ? (I)

GORBACHEV's actieprogram: economische herstructurering primair

Onmiddellijk na zijn verkiezing tot CPSU-leider in maart 1985 heeft Mikhail GORBACHEV duidelijk gemaakt dat verbetering van de al jaren stagnerende Sovjeteconomie voor hem de hoogste prioriteit had. Uiteraard was dit geen op zichzelf staande doelstelling. Die werd ingegeven door de vaststelling dat de Sovjet Unie zich op de lange duur niet kan blijven permitteren haar economie te verwaarlozen, wil zij althans haar rol in de wereld als grote mogendheid kunnen blijven spelen.

Verhelderend is in dit verband een toespraak die GORBACHEV op 10 december 1984 (d.w.z. drie maanden voordat hij tot partijleider werd gekozen) hield voor een select gehoor van partij- en staatsfunctionarissen dat in Moskou bijeen was voor een conferentie over "de Verbetering van het Ontwikkelde Socialisme en van de Ideologische Activiteiten tegen de Achtergrond van de Beslissingen van het CC-plenum van Juni 1983". Tijdens deze bijeenkomst heeft hij in feite de grote lijnen van zijn huidige beleid al uiteengezet. Over deze toespraak werd de dag erna door het partijdagblad Pravda slechts summier bericht, maar op een later tijdstip is in een kleine oplage (100.000 exemplaren) een 43 pagina's tellende brochure met de hele rede verschenen. Deze is echter slechts - aldus het Italiaanse dagblad La Repubblica op 27 maart 1985 * - verspreid onder het 'geautoriseerde personeel' binnen de leidinggevende Sovjetorganen. Daaruit kan in ieder geval de conclusie getrokken worden dat het door GORBACHEV gewenste beleid ruim voor zijn benoeming bekend was binnen de kring van partijfunctionarissen, die bij zijn verkiezing betrokken zijn geweest.

In zijn toespraak sprak GORBACHEV zich uit voor "... een verhoging van de levensstandaard van de Sovjetbevolking, waardoor de positie van de Sovjet Unie internationaal zou worden geconsolideerd en waardoor het land in staat zou worden gesteld om als een grote en welvarende natie het nieuwe millennium in te gaan". Om dit te bereiken moet "de overgang (gerealiseerd worden) naar een intensieve economie, die is ontwikkeld op basis van de meest up-to-date wetenschappelijke en technologische verworvenheden". Daarvoor is het overigens noodzakelijk om "uitgebreide veranderingen door te voeren in het economische systeem en binnen het stelsel van sociale relaties" ** .

Wat dit concreet zou inhouden, werd door GORBACHEV op dat moment in het midden gelaten. Wel noemde hij met betrekking tot de economie een aantal problemen, die later zouden moeten worden aangepakt en waaronder zaken vielen als de versterking van de betrokkenheid van de werknemer bij de produktie, de vergroting van de technologische en wetenschappelijke research, de verhoging van de industriële produktie en de verbetering van het systeem van economische planning, dat hij als het belangrijkste middel opvoerde voor de uitvoering van de economische partijpolitiek.

* FBIS, USSR NATIONAL AFFAIRS, 28 Mar 85, R 1
** *ibid.*

Herstructurering heeft ook sociale gevolgen

Met betrekking tot "het stelsel van sociale relaties" merkte GORBACHEV in dezelfde toespraak op dat de factoren die schadelijk zijn voor de economische situatie, ook kunnen leiden tot conflicten binnen het socialistisch systeem. "Ongelukkigerwijs is het niet altijd mogelijk opduikende tegenstellingen met een te signaleren en te boven te komen. Vaak wordt dit bemoeilijkt door onverschilligheid, door het bestaan van een conservatief gedachtenpatroon, door het onvermogen of de weigering eenmaal ingevoerde werkpatronen te veranderen en nieuwe methoden in te voeren ... Als men het land in een kwalitatief nieuw sociaal-economisch stadium wil brengen, dan zal de oplossing natuurlijk onlosmakelijk verbonden zijn met het bereiken van een nieuw niveau in de ontwikkeling van de socialistische democratie"* . Dit houdt volgens GORBACHEV in dat voor een verbetering van de economie niet alleen de 'produktieverhoudingen' moeten veranderen, maar dat ook aanpassingen binnen het politieke systeem noodzakelijk zijn - al was het maar omdat zo'n economische verbetering de inzet vraagt van iedere individuele Sovjetburger. GORBACHEV benadrukte in zijn rede dat de bevolking daarom gemotiveerd moet worden tot grotere participatie in staatsbestuur en economie, bv. door actievere betrokkenheid bij allerlei vormen van 'self-management'. Dit laatste ook om zo vanuit de basis controle te kunnen uitoefenen op de activiteiten van alle administratieve organen.

GORBACHEV heeft - aldus het artikel in La Repubblica - uitgelegd dat, hoewel het principe van het democratisch centralisme ** in de economische en sociale sector onverlet blijft, de democratische component daarin "onder de huidige omstandigheden" verder moet worden uitgebreid. Dit moet gezien worden tegen de achtergrond van de gedachte dat naarmate deze democratische component meer is ontwikkeld "... de deelname van de massa's in het management..." in verhouding daarmee "... completer en extensiever zal zijn..."*** . Volgens hem zal dat een dynamischer ontwikkeling tot gevolg hebben.

* FBIS, USSR NATIONAL AFFAIRS, 28 Mar 85, R 3

** Het democratisch centralisme is een door LENIN ontwikkeld organisatieprincipe dat niet alleen toepassing vindt binnen de partij, maar ook binnen andere sectoren van de Sovjetsamenleving. In artikel 3 van de Sovjetgrondwet (uitgave Tjeenk Willink, Alphen aan de Rijn, 1978, p.18) wordt daarover gezegd: "De organisatie en de werkzaamheden van de Sovjetstaat worden opgebouwd in overeenstemming met het beginsel van het democratisch centralisme: de verkiesbaarheid van alle organen van de staatsmacht van beneden naar boven, het afleggen van rekenschap aan het volk en het bindend zijn van beslissingen van hogerstaande organen voor lagerstaande organen. Het democratisch centralisme brengt de eenhoofdige leiding met het initiatief en de scheppende activiteit in de regio's en met de verantwoordelijkheid van ieder staatsorgaan en iedere ambtenaar voor de opgedragen zaak in onderling verband". In dit principe zitten zowel democratische componenten (de verkiezingen en het afleggen van verantwoording door de gekozenen), als centralistische. In de Sovjetpraktijk is de nadruk altijd meer op het centralistische deel gevallen dan op het democratische, waardoor er sprake is van een strak hiërarchisch opgebouwd systeem met een centrale leiding vanuit de top. De hantering van dit organisatieprincipe heeft tot gevolg dat uiteindelijk het hoogste leidinggevende partijorgaan - het Politburo - het voor het zeggen heeft.

*** FBIS, USSR NATIONAL AFFAIRS, 28 Mar 85, R 4

Achteraf gezien komt dit erop neer dat de huidige partijleider al voor zijn aantreden impliciet heeft laten weten dat er bv. wat het kiesstelsel betreft aanpassingen zouden kunnen plaatsvinden en dat de versterking van de controle van de kiezer op de gekozenen zou kunnen worden versterkt. Reeds toen dacht hij dus aan zulke concrete maatregelen ter vergroting van de betrokkenheid van de individuele Sovjetburger bij de noodzakelijk geachte verbetering van de economie .

Doel van herstructurering is vervolmaking van het Sovjetsysteem

Het 'aktieprogramma' is door GORBACHEV na zijn verkiezing tot partijleider meer dan eens opnieuw verwoord, zoals recent tijdens het CC-plenum van eind januari. In zijn toespraak bij die gelegenheid legde hij eveneens grote nadruk op de sociaal-economische ontwikkeling van het land, op 'vernieuwing' en 'omvorming' van de samenleving en op de noodzaak tot terugkeer naar de door LENIN ontwikkelde ideeën over hoe in een socialistisch systeem het maximum aan democratie kan worden bereikt * .

Over het doel van dit alles liet hij toen evenmin twijfel bestaan door met veel gevoel voor retoriek te stellen dat het zijn streven is de Sovjet Unie "... te maken tot het model van een hoog-ontwikkelde staat, tot een gemeenschap met de sterkst ontwikkelde economie, tot de meest brede democratie, ... waar de werkende mens kan voelen dat hij meester is, waar hij alle voordelen van de materiële en spirituele cultuur kan genieten, waar de toekomst van zijn kinderen is veiliggesteld, waar hij alles heeft wat nodig is voor een vol en interessant leven. En waarover zelfs sceptici gedwongen worden te zeggen: Ja, de bolsjewieken kunnen alles volbrengen. Ja, de waarheid is aan hun zijde. Ja, het socialisme is een systeem dat de mens dient, dat zich inzet voor zijn welzijn, voor zijn sociale en economische belangen, voor zijn geestelijke verheffing"**. .

De bewoordingen van januari j.l. mogen anders zijn dan die uit december 1984, de inhoud is hetzelfde. De Sovjet Unie moet internationaal de meest vooraanstaande plaats innemen en daarvoor is een verbetering van de economie onontbeerlijk en de inzet van de hele Sovjetbevolking noodzakelijk. Om die inzet te stimuleren zijn wijzigingen in de socialistische democratie nodig, wat overigens niet hetzelfde is als een democratisering in pluralistische zin. Immers, uitdrukkelijk wordt vastgehouden aan de uitgangspunten van LENIN en aan diens democratisch centralistisch organisatieprincipe. GORBACHEV mag dan in zijn rede verklaard hebben dat "...de verdere democratisering van de Sovjetsamenleving de belangrijkste opdracht voor de partij is..." maar dit betekent "zeker" niet "...een afbraak van het (bestaande) politieke systeem"*** .

* FBIS, USSR NATIONAL AFFAIRS, 28 JAN 87, R 2 - R 48
** ibid., R 48
*** ibid., R 17

Een opmerkelijke klimaatsverandering

Na zijn benoeming tot partijleider op 11 maart 1985 lanceerde GORBACHEV een campagne voor meer arbeidsdiscipline, kondigde hij maatregelen af in de strijd tegen het probleem van het alcoholisme en startte hij - net als zijn voorgangers, voorzover zij tenminste daarvoor de tijd van leven hadden - met de opbouw van een persoonlijke machtsbasis door een langzamerhand respectabel aantal, nog onder BREZHNEV benoemde partij- en bestuursfunctionarissen te vervangen door jongere en beter opgeleide technocraten. In de loop van de tijd werden ook steeds meer maatregelen afgekondigd c.q. in het vooruitzicht gesteld, waardoor het leefklimaat in de Sovjet Unie grondig leek te veranderen.

Een duidelijke hausse trad op in december 1986 en de eerste maanden van dit jaar, toen de westerse media bijna dagelijks opmerkelijk nieuws brachten over de Sovjet Unie. Gedacht kan hierbij bv. worden aan de beslissing tot het op vrije voeten stellen van een aantal opgesloten dissidenten in februari jl. en aan het opheffen van de verbanning naar Gorki van Andrei SACHAROV in december 1986. Aandacht trokken ook Sovjet-publicaties over bv. wantoestanden in het Sovjetrussische justitiële apparaat, over andere tot dan toe verzwegen misstanden in het land (drugs, jeugdbendes, prostitutie, zwervers) en - in december 1986 - over onlusten in Kazachstan naar aanleiding van de vervanging van de autochtone partijleider KUNAYEV door de uit Rusland afkomstige KOLBIN.

Voor deze tot dusver ongebruikelijk openhartige berichtenstroom in de Sovjet-pres over maatschappelijke wantoestanden inclusief suggesties voor verbeteringen en reorganisaties in m.n. de economische sector, het ministeriële apparaat en de strijdkrachten, is ook in het Westen de term glasnost langzamerhand gemeengoed geworden. Op de betekenis van dit niet met een enkel woord te vertalen en nogal omstreden begrip zal in een volgende Focus nader worden ingegaan .